

МАВЗӢЪ ВА МУНДАРИЧАИ ҒАЗАЛИӢТИ НАЗИРИИ НИШОПУРӢ *Махмудзода Обидҷони Бекназар, номзади илмҳои филология, сармуаллими кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ (Тоҷикистон, Душанбе)*

ТЕМА И СОДЕРЖАНИЕ ГАЗЕЛЕЙ НАЗИРИ НИШОПУРИ *Махмудзаде Обидҷони Бекназар, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни (Таджикистан, Душанбе)*

THEME AND CONTENT OF NAZIRI NISHAPURI'S GHAZALS *Mahmudzoda Obidjoni Beknazar, candidate of philological sciences, lecturer of the department of theory and history of Tajik literature under the Tajik State Pedagogical University named after S.Ayni (Tajikistan, Dushanbe), E-mail: mirobid-26@mail.ru*

Вожаҳои калидӣ: Назирии Нишопурӣ, мавзӯӣ, мазмунсозӣ, газали ошиқона, газали орифона, ахлоқ, фалсафа, ирфон, ватандӯстӣ

Дар мақола муҳимтарин мавзӯҳои газалиёти яке аз маъруфттарин намоёндагони сабки ҳиндӣ дар таърихи адабиёти форсу тоҷик Назирии Нишопурӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар заминаи таҳқиқот муаллиф муқаррар намудааст, ки Назирии Нишопурӣ дар баробари тозақориҳо дар ҳунари шоирӣ дар ташаққули ҷанбаҳои мавзӯии ин навъи шеърӣ суннатӣ низ иқдом намудааст. Бар ин асос дар эҷодиёти Назирӣ ҳам газалҳои ошиқонаву ҳам орифона ҷойгоҳи махсус дошта, баробари ин мазмунсозӣ ва маъниофариниҳои хоси сабки ҳиндӣ барояш имкон додаанд, ки мазмунҳои фалсафӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ, аз ҷумла интиқод аз мушкилоти замон ва аҳли зӯҳду тақво дар сурудаҳои шоир ҷойгоҳи махсус касб карда, мавзӯи ватандӯстӣ низ нақши муҳим пайдо кардааст.

Ключевые слова: Назири Нишопури, тема и содержание, смыслотворчество, лирические газели, философские газели, этика, философия, мистицизм, патриотизм

В статье рассматриваются важнейшие темы газелей одного из самых известных представителей индийского стиля в истории персидско-таджикской литературы Назири Нишопури. На основании исследования автор отмечает, что Назири Нишопури, наряду с изысканиями в искусстве поэзии, также проявил инициативу в формировании тематических аспектов этого вида традиционной поэзии. Исходя из этого, как лирические, так и философские газели занимают особое место в творчестве Нишопури, и в то же время конкретное содержание и смысл индийского стиля позволили ему понять философское, моральное, социальное содержание, включая критику проблем того времени; тема патриотизма также сыграла важную роль.

Key-words: Naziri Nizapuri, theme and content, content, lyrical ghazal, philosophical ghazal, ethics, philosophy, mysticism, patriotism

The article dwells on the most important topics of one of the most famous representatives of the Indian style in the history of Persian-Tajik literature, Naziri Nishopuri by name. Designing on the premise of the research the author underscores that Naziri Nishopuri as a representative of the Indian style, alongside with refinements in the art of poetry he took an initiative aimed at formation of thematic aspects of the relevant type of traditional poetry. Proceeding from this consideration, both lyrical and philosophical ghazals occupy a special place in Nishopuri's creation, and at the same time, the specific content and meaning of the Indian style allowed him to comprehend philosophical, moral, social content, including criticism of the problems of that time; the theme of patriotism played an important role as well.

Таҳқиқ дар сайри таърихи ташаккули адабиёти тоҷик дарак медиҳад, ки ҳарчанд дар марҳилаи муайяни инкишофи жанри ғазал доираи мавзӯии он бештар тараннуми ишқу ошиқӣ ва тафсири ҳолу ҳавои ошиқонро фаро гирифтааст, аммо дар қаламрави сабки ҳиндӣ ба сабаби нуфузи мазмунсозиву маъниофаринӣ чанбаи мавзӯии ин навъи адабӣ хеле такмил пайдо намуд. Адабиётшиноси маъруф Сируси Шамисо бо ишорат ба ин матлаб дар китоби «Сайри ғазал дар шеъри форсӣ» навиштааст: «Дар ғазали ҳиндӣ тақия асосӣ ба мазмунёбӣ аст, чун ҳар байт бояд дорои мазмуни тоза бошад ва шоир ҳақ надорад мазмуни кӯхнаро такрор кунад. Аз ин рӯ, ғазали сабки ҳиндӣ маъмулан тоза аст. Соиб мегӯяд:

*Як умр метавон сухан аз зулфи ёр гуфт,
Дар банди ин мабош, ки мазмун намондааст [3, с.182].*

Бар асоси ин нишондоди муҳаққиқони сабки ҳиндӣ муқаррар кардан имкон дорад, ки дар баробари ташаккули сохториву ҳунарии ғазал нуфузи мазмунсозӣ ва маъниофаринӣ барои такмили доираи мавзӯии ин навъи шеъри суннатӣ боис шудааст. Мурочиат ба ашъори шоирони ин сабк, ҳоса Назирии Нишопурӣ ин матлабро мушаххас месозад.

Мутолиаи девони Назирии Нишопурӣ муқаррар менамояд, ки маҷмӯи ашъори вай, ҳоса ғазалиёти ӯ аз диди таҷассуми масоили мухталиф ва доираи мавзӯӣ гуногунранг буда, муҳимтарин масъалаҳои иҷтимоиву фалсафӣ, ахлоқӣ, ирфонӣ ва ишқӣ дар сурудаҳои шоир ҷилвагар мебошанд. Барои баёни мушаххас ва таснифоти мавзӯии ғазалиёти шоир муҳимтарин мавзӯоти ин навъи шеърии таркиби девони ӯро мавриди баррасӣ қарор хоҳем дод.

Мавзӯи асосии навъи ғазал дар адабиёти гузаштаи мо ишқ будааст. Дар сурудаҳои шоирони сабки ҳиндӣ низ ҷойгоҳи ишқ ба таври махсус намоён аст. Назирӣ низ баробари шарҳу тафсири маъниву мазмуни ишқ ва ошиқӣ дар навбати аввал худ ҳолу ҳавои ошиқиро барои аҳли дил маънидод мекунад ва таъкид менамояд, ки ошиқ нафари гирифтӣ ва дармондаи дарди бедаво:

*Ошиқ киву ишқ чист, донӣ?
Дармондаи дарди бемудово [2, с.4].*

Дар идомаи ҳамин ғазали хеш Назирӣ ҳолу ҳавои ошиқро, ки дар мақоми он пеш аз ҳама ҳуди вай қарор дорад, тавассути қорбурд ё эҷоди таъбири шоиронаи «саргаштаи матлаби муҳол» шарҳ медиҳад ва дуо мекунад, ки эй кош ҳамин ишқ намебуд ва мо ошиқ намешудем, то чунин саргашта намегардидем:

*Саргаштаи матлаби муҳолем,
Эй кош, набуд ин тақозо [2, с.4].*

Дар байти дигаре Назирӣ худро дастпарварди ишқ медонад ва бо мурочиат ба ишқ таъкид мекунад, ҳар кӣ маро бубинад неку бади маро аз ту медонад:

*Дастпарварди туам, эй ишқ, поси ман бидор,
Ҳар кӣ бинад, аз ту медонад баду хуби маро [2, с.10].*

Дар бархе мавридҳо таҷассуми равшани ишқӣ поку самимонаи шоир нисбат ба маъшуқи хеш ба мушоҳида мерасад. Аз ҷумла, дар идомаи ҳамин байти боло, дар ҳамон ғазал, яъне дар байти мактаъ шоир ифодаи «аз юсуфрухе равшан будани чашми Назирӣ»-ро ба қор бурдааст, ки мисли Яъқуб чашмаш ва ҳам қошонааш аз он равшан аст:

*Имшаб аз юсуфрухе чашми Назирӣ равшан аст,
Боз нуре ҳаст дар қошона Яъқуби маро [2, с.10].*

Маълум аст, ки ин ҷо сухан дар бораи шахс меравад ва шоир самимият ва ҳусни ахлоқи хешро дар ин байт ҷамъбаст намудааст.

Амри собитшуда аст, ки дар шеъри гузаштаи мо ишқ аз ду шева баррасӣ мешавад ва бар пояи ин маънишиносӣ ғазалиёти шуаро ҳам ба ду навъ тақсимбандӣ шудаанд: ғазали ошиқона ва ғазали орифона. Дар шинохти ғазалиёти ирфонӣ бештар шеваи қорбурди истилоҳоти ҳоси ирфонӣ дар шарҳи мафҳумҳои орифона ё истилоҳоти тасаввуф нақши муассир дорад, ки ин хусусиятро дар шинохти ғазалиёти Назирии Нишопурӣ низ метавон ба мушоҳида гирифт. Аз ҷумла, ишорати равшани шоир дар як байти худ ба вожаи «ориф», ки албатта дар ҷараёни маънисозӣ низ тағйироте дар он ба мушоҳида мерасад, ки ҳақиқату асли ғазалҳои орифоноро ҷилвагар мекунад.

*Гар орифӣ Назирӣ пешонаи сабӯ бин,
К-асрори лавҳу курсӣ бетарҷумон биёбӣ [2, с.317].*

Маълум аст, ки дар ин байт вожаи «сабӯ» низ чанбаи ирфонӣ қасб мекунад ва мусаллам аст, ки дар фарҳангҳои истилоҳоти ирфонӣ ва ҳам аз дидгоҳи орифон ҷом, сабӯ ва дигар зарфҳои ба ин монанд маънии макон ва ҷойгоҳи таҷаллии асрори Ҳақ тафсир шудааст. Ҳофизи Шерозӣ ҳам ба ин маънӣ фармудааст:

*Мо дар ниёла акси рухи ёр дидаем,
Эй беҳабар зи лаззати шурби мудомӣ мо [6, с.49].*

Аҳли ирфон ба ин ақида ҳастанд, ки раҳрави роҳи тариқат бояд бе кӯмаку ёрии нафари дигар ба мақсади хеш бояд расад. Аз маънии байти боло ҳам равшан аст, ки Назирӣ низ ҷонибдори ҳамин андеша аст ва таъкид бар он меорад, ки агар марди орифӣ ба ҳештан таъя намо, то асрори оламро маърифат намоӣ. Бо сабаби он ки сабӯ дар шеъри ирфонӣ ҳамчун рамзи ҷойгоҳи таҷаллии Ҳақ шарҳу тафсир меёбад, пас маълум мешавад, ки он нишонаи ҳастии ҳуди инсон низ шинохта мешавад, зеро мазҳари аслии таҷаллии асрори ҳақиқат ҳамонро вучуди инсон маҳсуб меёбад, ки ин маънӣ дар адабиёти классикии тоҷик борҳо дар сурудаҳои шоирони номвари мо тафсир ёфтааст. Дар мавриди дигар боз ҳам Ҳофиз мефармояд:

*Солҳо дил талаби Ҷоми Ҷам аз мо мекард,
Он чӣ худ дошт, зи бегона таманно мекард [6, с.149].*

Назирӣ ҳам ин маъниро ҷое дар як ғазали хеш ба ҷунин тарзи шево баён доштааст:

*Ҷоми гетинамо Назирӣ ёфт,
Занг аз оина чун зудуд ин ҷо [2, с.14].*

Ин ҳам ба назар мерасад, ки сухан дар бораи камолоти маънавии инсон меравад, зеро ҷоми гетинамоӣро инсон вақте соҳиб мешавад, ки қалби ӯ аз ҳама гарди тааллуқ ва кудурат сафо ёбад. Ишорати ҳуди Назирӣ ҳам ба ҳамин маънист, ки «занг аз оина зудуд ин ҷо» мегӯяд, яъне ба таъбири дигар қалби худро сафо бахшид.

Дар баробари тасвири мазмунҳои ишқи орифона дар ғазалиёти Назирӣ муҳимтарин мавзӯҳои аҳли ирфон, аз ҷумлаи мучоҳада ба нафси саркаш, фақр, самоъ, дурӣ ҷустан аз тааллуқоти дунявӣ ва амсоли ин таваҷҷуҳ зоҳир намудааст, ки ҳамагӣ ишорат ба ҷойгоҳи ахлоқи инсонӣ ва ташаккули мақоми маънавии инсон дар ашъори шоир мекунад. Равиши дигари таваҷҷуҳи шоир ба мавзӯҳои мазкур қорбурди истилоҳоти фаровони ирфонӣ чун «май», «майхона», «фақр», «таваккул», «ишқ», «тақбир», «таҳлил», «ниёз», «ноз», «аҷз», «шукр», «сабӯ», «симург», «талаб», «ҳавас» ва мондани ин мебошад, ки бар асоси онҳо шоир тавонистааст, ки мазмунҳои орифонаро шарҳу тафсир намояд. Ба чанд намуна аз ин абёт муроҷиат хоҳем намуд:

*Русуми фақру таваккул дароздастӣ нест,
Нишастаем, ки хурмо дарафтад аз нахил [2, с.230].*

Аз мисраи аввали ин байт хувайдост, ки дар он шоир вожаи фақрро истифода намудааст. Фақр назди аҳли ирфон ҳолати даст кашидан аз маҷмӯи қайдҳои олами ҳастӣ ба шумор меравад, ки бар асоси он солиқи роҳрави тариқат аз ҳамаи дорони сарвати дунё даст кашида, вучуди хешро сафору покизагӣ мебахшад. Шоир дар ин байт ишорат бар он мекунад, ки расми аҳли фақру таваккул ба чизе дароздастӣ ё тамаъ қардан нест, балки ба ҳар чӣ насибу рӯзи қардаст, таваккул мекунад.

Дар байти дигар бошад, мо ба чанд истилоҳи ҳоси ирфонӣ, чун «нозу ниёз», «ошиқу маъшук», «мустағнӣ» ва «истиғно» дучор мегардем, ки ҷанбаи ирфонӣ қасб намудани ин байти суханварро бозгӯӣ мекунад:

*Кучо нозу ниёзи ошиқу маъшук қам гардад?
Зи ҳоҷат ҳусн мустағнию мо муҳтоҷи истиғно [2, с.1].*

Албатта, нозу ниёз ду мафҳуме ҳастанд, ки яке ҳоси маъшук ва дигаре маҳсули ошиқ аст. Дар мисраи дувум бошад истиғно барои ифодаи як марҳилаи камолоти маънавии инсон, ки бениёзӣ унвон дорад, ба қор рафтааст.

Дар баробари ин, дар ашъори Назирӣ Нишопурӣ масоили фаровони иҷтимоӣро ахлоқӣ, фалсафӣ ва амсоли ин шарҳу тафсир шудааст, ки ба нуфузи доираи мавзӯии ашъори шоир таъкид меварзад. Дар навбати аввал шоир ононро, ки риёқориву зӯҳди намоишқорона пеша қардаанд, мавриди интиқод қарор медиҳад ва изҳор мекунад, ки аз суҳбат ӯ гуфторҳои намоишқоронаи воизон дилгирам, зеро дар сухани онон самимияти сидқ ва ихлосу иродат дида намешавад:

*Аз гуфтаҳои мавъизагӣён дилам гирифт,
Ҳаргиз наёмадаст маро ҳушёре пеш [2, с.189].*

Дар баробари ин, шоир муқобили ҷунин афроди риёқор баромад мекунад ва таъкид меорад, ки муаззин ҳарчанд ба зоҳир худро намоёндаи дин муаррифӣ мекунад, аммо тавҳиду ваҳдатбаёнӣ вай аз рӯи сидқу ихлос намебошад ва ба ин хотир аст, ки дар тавҳиди худ ширк дорад ишқ надорад:

*Чанд аз муаззин бишнавам тавҳиди ширкomezро,
Ку ишқ то як сӯ ниҳам шарҳи хилофomezро [2, с.14].*

Баробари ин, шоир дар мавридҳои дигар аз мардуми бахилу баднияти рӯзгори хеш интиқод мекунад, ки назокату зебоиҳои боғу чаманро дидаву бӯи нақхати онро шамида наметавонанд:

*Ба ҷон мапеч Назирӣ, азгар ҷинон хоҳӣ,
Ки бӯи боғу чаман нашнавад димоги бахил [2, с.230].*

Интиқоди камбудихои рӯзгори шоир дар ғазалиёти вай ҷойгоҳи маҳсус доранд. Ӯ замонаи хешро пур аз фитнаву бало унвон мекунад, ки монеи талошу кӯшишҳои зинадгонӣ мегардад. Шоир таъкид мекунад, ки фалак бар домани рӯзгор ҳазорҳо фитна зоидааст, ки боис ба сар кардани садҳо бало аз гиребони рӯзгор шудааст:

*Афлок фитна зода ба домони рӯзгор,
Баркарда сар бало аз гиребони рӯзгор [2, с.156].*

Аз ин ҷост, ки чун шоирони дигар Назирӣ ҳам гардунро қачбоз унвон мекунад, ки ба муроди дили инсонҳо камтар мегардад:

*Кори мо бо гардиши тос асту нақши қабатайн,
Бо ҳисоби анҷуму қачбози гардун чӣ кор? [2, с.157].*

Ҷои дигар Назирӣ баробари шиква аз қачбозиҳои замона бемехрии ёрони хеш ва дӯстону наздикон сухан мекунад, ки боиси берун рафтани меҳру ихлос аз вучуди ҳуди шоир низ гардидааст. Ҳатто бо забони шикваолуд шоир бехтарин ёдгорӣ аз замони хеш бемехрии ёронро медонад ва таъкид мекунад:

*Зи бемехрии ёронам аз ин бех ёдгорӣ нест,
Ки меҳри хештанро аз замири хештан бурдам [2, с.252].*

Дар ҳамин ғазал ба мушоҳида мерасад, ки шикоятҳои Назирӣ аз дӯстону наздикону ёрон ба ҳаде боло мегирад, ки ҳатто сафарҳои хешро маҳсули ҳамин пайдо кардани фароғати хотиру осудгӣ унвон мекунад. Шоир таъкид медорад, ки ман ба хотири осудагӣ ёфтан ҳамаи ин сафарҳои хешро анҷом додаму барои худ ғаму ғурбат фароҳам кардам, вале дар ниҳоят танҳо ғаму андӯх ба сӯи Ватан бурдам:

*Фароғи хотир аз сайру сафар ҷустам нашуд ҳосил,
Ғаму ғурбат фароҳам кардаму сӯи Ватан бурдам [2, с.252].*

Аз ин ранҷу азият ва озурдагӣ аз дӯстон Назирӣ ба хулосае расидааст, ки шикастаи хотири ӯро аз дӯстони паймоншикан ҳатто сад кони мумиё даво ҳам карда наметавонад:

*Ба сад кон мумиёе, эй ҳарифон, бех намегардад,
Шикасти хотире, к- аз базми он паймоншикан бурдам [2, с.252].*

Ҷои дигар шоир таъкид медорад, ки айшу тараб дар диёри ғурбат мисоли барқ зудгузар аст ва дар мисраи дувум бо шеваи қорбурди ирсоли масал онро ба гурезпое монанд мекунад, ки ба осонӣ онро ба қайд наметавон даровард:

*Айши диёри ғурбат чун барқ даргузор аст,
Натвон ба қайд кардан завқи гурезпоро [2, с.4].*

Аз ин байти шоир натиҷа метавон гирифт, ки ҳарчанд ӯ дар Ҳинд дар ҳолу ҳубу ҳуш ба сар мебурд ва пайваста аз баракоти инояти Хонихонон ва дигар шоҳони замон баҳравар буд, вале ёди Ватан ҳамеша ӯро ба сӯи зодгоҳи хеш мекашонд. Дар чунин абёти шоир таҷассуми барҷастаи афкори ватандӯстонаи ӯро метавон ба мушоҳида гирифт.

Ҳатто ҷое ба таври мушаххас ҷои дигар аз гули Аттори Нишопурӣ шоири ҳамватани хеш ёд мекунад ва ба боди сабо мурочиат намуда, таъкид менамояд, ки барои ӯ аз гулистони Нишопур ҳатто ҳазонеро ба ман овар, то ёди Ватани азизам тасаллобахш бошад:

*Ай сабо аз гули Аттор насиме ба ман ор
В-аз гулистони Нишопур хазоне ба ман ор [2, с.159].*

Назирии Нишопурӣ бо он ки дар ашъори хеш бештар шиква аз бемехрии дӯстону наздикон мекунад, вале ба мушоҳида мерасад, ки дар ниҳояти шарҳу тафсири чунин афкори хеш талқин медорад, ки хомӯш будану ба гӯшаи фароғат рафтани бехтарин роҳ дар ҳалли ин масъалаҳо мебошад:

*Мадор қор Назирӣ ба халқу дам дар қаш,
Ки фориг аз ҳама дар гӯшаи фароғ шудам [2, с.247].*

Дар ғазали дигар ҳудро ба сабру таҳаммулпазирӣ даъват мекунад ва таъкид менамояд, ки дарди диламро ба сабр пайванди дигар мекунаму табиби хешро ба ин роҳ фиреб медихад, ки вазъи ман хуб шудааст. Сабаби чунин рафтараширо шоир боз ҳам дар он мебинад, ки ба аҳди замона бовар надорад, чун паймон гуस्ताстан дар замона худ як меҳрпайванд бошад. Ин ҷо ба назар мерасад, ки Назирӣ тавассути қорбасти тасвире парадоксӣ дар таркиби иборати «меҳрпайванд будани паймон гуस्ताстан» ин матлабро хеле шоирона баён доштааст:

*Дарди дилро мекунам бо сабр пайванде дигар,
Бар табиби худ тагофул мезанам чанде дигар.
Эътимодест бар аҳде, ки нуқсоне надид,
Ҳаст дар паймон гусастан меҳрпайванде дигар [2, с.160].*

Мутолиаи газалиёти Назирии Нишопурӣ ифодагари он аст, ки доираи мавзӯии ин навъ ашъори ӯ пурвусъат буда, шоир дар баробари тараннуми ишқи поки инсонӣ муҳимтарин масоили ахлоқи ирфонӣ, иҷтимоӣ ва фалсафиро дар қолаби таркибу тасвирҳои шоирона баён доштааст. Дар баробари шиква аз замон, эътимод надоштан ба замонаву аҳли замони хеш масъалаҳои ватандӯстиро низ дар тарҳи як шеваи ҷаззобу ҷолиб баррасӣ кардааст, ки бегумон ин афкори ватандӯстонаи шоир барои тарбияи насли навраси имрӯз низ аз аҳамият ҳолӣ нестанд. Афзун бар ин, андешаҳои барҷастаи шоир дар иртибот бар интиқоди зухду риёкории воизону зоҳидон низ дар амри муқовимат гояҳои иртиқоии ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ ва ифротгароӣ нақши муҳим ва муассир мегузоранд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафей. Шоири оинаҳо/Баррасии сабки ҳиндӣ ва шеъри Бедил] / Муҳаммадризо Шафееи Кадканӣ.-Техрон: Огоҳ, 1366.-338 с.
2. Нишопурӣ, Н. Девон.Бо муқаддима тасхеҳу танзим ва чамъу тадвини Мазохири Мусаффо/Н.Нишопурӣ.-Техрон: Нигоҳ. 1379.-676 с.
3. Нӯмонӣ, Ш. Шеърлаҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон. Тарҷумаи Сайид Муҳаммадтақии Фаҳри Доии Гелонӣ/Ш.Нӯмонӣ.-Техрон, 1368.- 204 с.-3 ҷ.
4. Хучандӣ, Камол. Девон. Таҳиягарони матн, муаллифони тавзеҳот ва охирсухан Баҳром Раҳматов ва Оқилбой Оқилов/К.Хучандӣ. – Хучанд:Хуросон, 2020, (матни интиқодӣ)- 1328 с.
5. Шамисо,Сирус.Сайри ғазал дар шеъри форсӣ/Сирус Шамисо.-Техрон: Фирдавс, 1375.- 316. с.
6. Шерозӣ, Ҳофиз. Девон. Таҳияи матн аз Шарифмурод Исрофилниё/Ҳофиз Шерозӣ.- Душанбе: Адиб, 2015.- 480 с.

REFERENCES:

1. Kadkani, Muhammadrizo Shafei. The Poet of Mirrors / [Consideration of the Indian style and Bedil's poetry] / Muhammadrizo Shafeii Kadkani. – Tehran: Agah, 1366 hijra. – 338 p.
2. Nishapuri, Naziri. Divan / Introduction by Mazahir Musaffah. - Tehran: View, 1379 hijra. – 676 p.
3. Nu`moni, Sh. Foreign Poetry or the History of Iranian Poets and Literature. – V.3. Translated by Sayyid Muhammad Taqi Fakhri Doi Geloni. - Tehran, 1368 hijra. - 204 p.
4. Khujandi, Kamol. Divan. Text editors, commentators and finalists Bahrom Rakhmatov and Oqilboy Akilov. - Khujand: Khuroson, 2020, - 1328 p.
5. Shamiso, Sirus. An Essay on Ghazal in Persian Poetry. - Tehran: Firdaws, 1375 hijra. – 316 p.
6. Sherozi, Khafiz. Divan. Prepared by Sharifmurod Isrofilniyo. - Dushanbe: Man-of-Letters, 2015. - 480 p